

Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja
C, Raportteja: 69

Katse tulevaisuuteen

Dialogia eettisessä virtuaalisessa foorumissa 1

Päivi Sihvo, Arja Koski, Olli Vesterinen,
Mikko Malkavaara, Tiina Parviainen

KARELIA-AMMATTIKORKEAKOULU 2020
JOENSUU

Julkaisusarja:

C, Raportteja: 69

Julkaisusarjan vastaava toimittaja:

Kari Tiainen

Kirjoittajat:

Päivi Sihvo, Karelia-ammattikorkeakoulu
Arja Koski, Diakonia-ammattikorkeakoulu
Olli Vesterinen, Diakonia-ammattikorkeakoulu
Mikko Malkavaara, Diakonia-ammattikorkeakoulu
Tiina Parviainen, Karelia-ammattikorkeakoulu

Taitto:

Pasi Tikka, Osuuskunta Mekastamo

© Tekijä ja Karelia-ammattikorkeakoulu 2020

Tämän teoksen osittainenkin kopiointi on tekijänoikeuslain mukaisesti kielletty ilman nimenomaista lupaa.

ISBN 978-952-275-311-3

ISSN- L 2323-6914

ISSN 2323-6914

*Julkaisujen
myynti ja jakelu:*

Karelia-ammattikorkeakoulu – Julkaisutoiminta
julkaisut@karelia.fi
tahtijulkaisut.net

Opetus- ja
kulttuuriministeriö

Sisällys

1 Taustaa	6
2 Virtuaalisen eettisen foorumin käynnistyminen	8
3 Virtuaalisen eettisen foorumin keskustelun yhteenveto	9
3.1 Tulevaisuuden sote-alan digitalisaatioon liittyvät eettiset kysymykset	9
3.2 Eettinen osaaminen ja sen kehittäminen korkeakouluissa ja työelämässä	15
3.3 Eettisen toimintamallin tarve ja kehittäminen	17
4 Pohdintaa	20

1 Taustaa

SotePeda 24/7-hanke järjesti tulevaisuustyöpajoja eri puolilla Suomea syksyn 2018 ja kevään 2019 aikana. Työpajojen tarkoituksena oli tunnistaa tulevaisuuden työn haasteita ja niihin liittyviä eettisiä kysymyksiä sekä eettisen osaamisen määrittelyjä. Työpajat oli suunnattu kansalaisille ja sote-alan yksityisen, julkisen ja kolmannen sektorin toimijoille ja ammattilaisille sekä alan opiskelijoille ja opettajille. Asiantuntija- ja kehittämistehtävissä olevia henkilöitä oli mukana vain muutama. Heidän näkemyksensä sote-alan digitalisaatioon liittyvistä eettisistä kysymyksistä nähtiin kuitenkin tärkeänä ja siksi tälle kohderyhmälle järjestettiin oma virtuaalinen eettinen foorumi keväällä 2019 tuomaan uusia näkökulmia tähänastiseen hankkeen kehittämistyöhön. Lisäksi haluttiin kokeilla virtuaalista eettistä foorumia, jossa osallistujat pohtivat eettisiä kysymyksiä verkkoalustalla oman aikataulunsa mukaisesti.

Virtuaalinen eettinen foorumi toteutettiin osana SotePeda 24/7-hanketta, joka on Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama sosiaali- ja terveysalan digitalisaation osaamisen kehittämishanke. Kehittämistyötä hankkeessa tehdään kaikkiaan seitsemässä työpaketissa, joista yksi on Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen. Siinä määritellään tulevaisuudessa tarvittava eettinen osaaminen, kehitetään eettinen toimintamalli etiikan opetuksen perustaksi sekä luodaan korkeakoulujen etiikan opetukseen integroitavia sisältöjä, osaamiskokonaisuuksia sekä MOOC-kursseja. Virtuaalisessa eettisessä foorumissa käytyä dialogia hyödynnetään hankkeen aineistona. Sekä paikallisesti että virtuaalisesti toteutetut työpajat ja foorumit muodostavat hankkeessa tehdyn kirjallisuuskatsauksen kanssa kokonaisuuden, jonka pohjalta luodaan oppimateriaalia etiikan eri teemoihin liittyen.

Foorumin toimintaan kutsuttiin mukaan osallistujia seuraavista asiantuntijatahoista: VTT, THL, ETENE, HOTUS, SoteDigi-yhtiö, Soste, Sitra, UEF ja sosiaalialan osaamiskeskus. Niiden lisäksi mukaan kutsuttiin myös alueellisia toimijoita sosiaali- ja terveydenhuollon julkiselta, yksityiseltä ja kolmannelta sektorilta Pohjois-Karjalan, Etelä-Karjalan, Hämeen ja Oulun alueelta kuten Siun sote, Eksote ja Pohjois-Karjalan sosiaaliturvayhdistys.

Virtuaalisen eettisen foorumin tavoitteena oli käydä yhteistä keskustelua tulevaisuuden sote-alan digitalisaatioon liittyvistä eettisistä kysymyksistä, eettisen toimintamallin tarpeesta, eettisestä johtamisesta sekä siitä miten digitalisaation etiikkaan liittyviä teemoja tulisi korkeakouluissa ja työelämässä opettaa ja oppia. Foorumista kerättävä aineisto oli osa SotePeda-hankkeen tutkimussuunnitelmaa. Työskentelyn aluksi osallistujia pyydettiin tutustumaan tutkimuslupamenettelyyn ja täyttämään tutkimuslupalomake sähköisesti. Tutkimuksellisesti haettiin vastausta tutkimuskysymyksiin:

1. *Mitä eettistä osaamista digitalisaatio edellyttää?*
2. *Millainen eettinen toimintamalli ja pedagogiikka tukevat etiikan oppimista?*

Tässä yhteenvetoraportissa kuvataan virtuaalisessa eettisessä foorumissa käytyä keskustelua.

2 Virtuaalisen eettisen foorumin käynnistyminen

Foorumin toimintaan kutsuttiin asiantuntijatahoilta yhteensä 38 henkilöä, joista tutkimusluvan antoi 31 henkilöä. Aktiiviseen keskusteluun osallistui 21 henkilöä. Kuusi kutsutuista henkilöistä ei vierailut lainkaan ympäristössä. Kutsuttujen lisäksi keskusteluun osallistui SotePeda-hankkeesta seitsemän henkilöä.

Virtuaalinen eettinen foorumi toteutettiin sähköisessä Howspace-ympäristössä. Keskustelu foorumissa oli jaettu neljään teemaan, ja ne avautuivat viikon välein. Avautuneet keskustelualueet jäivät avoimiksi seuraavan teeman avautuessa, mikä mahdollisti kommenttien lisäämisen myöhemmin. Keskustelualueet avautuivat seuraavasti:

1. Eettiset kysymykset, 2.5.2019 alkaen
2. Eettinen osaaminen, 9.5.2019 alkaen
3. Eettinen toimintamalli, 16.5.2019 alkaen
4. Eettinen johtaminen, 23.5.2019 alkaen (yamk-opinnäytetyö)

Keskustelun virittämiseksi osallistujilla oli mahdollisuus tutustua tausta-aineistoon, joka sisälsi perustiedon SotePeda-hankkeesta ja työskentelystä virtuaalisessa foorumissa. Osallistujilla oli mahdollisuus tutustua hankkeen järjestämien tulevaisuustyöpajojen ja kirjallisuuskatsauksen tuloksiin sekä videoihin. Keskustelualueella käytyjen keskustelujen lisäksi osallistujia pyydettiin vastaamaan keskustelua virittäviin kysymyksiin. Heillä oli myös mahdollisuus kysyä ja kommentoida asioita Kysymykset & Vastaukset -osiossa. Osallistujia ohjeistettiin osallistumaan keskusteluihin oman mielenkiinnon mukaan. Työskentelyä fasilitoi virtuaalisen eettisen foorumin suunnittelutyöryhmä seuraamalla ja tarvittaessa kommentoimalla työskentelyä.

3 Virtuaalisen eettisen foorumin keskustelun yhteenvedo

3.1 TULEVAISUUDEN SOTE-ALAN DIGITALISAATIOON LIITTYVÄT EETTISET KYSYMYKSET

Sosiaali- ja terveydenhuolto digitalisoituu kiihtyvällä tahdilla. Nopeasti kehittyvä teknologia ja sen hyödyntäminen yhä monimuotoisemmin sote-alan digitaalisissa palveluissa ja sähköisessä asioinnissa tuo mukanaan myös tarpeen eettisten kysymysten uudelleen tarkastelulle. Varsinkin tekoälyyn ja robotiikkaan liittyviä eettisiä kysymyksiä on nostettu viime aikoina aktiivisesti esille kansallisesti ja EU:ssa. Tulevaisuuden sote-alan digitalisaatioon liittyvät eettiset kysymykset ovat tärkeä tiedostaa ja arvioida.

Eettisen toiminnan tärkeimmät osa-alueet tulevaisuudessa

Vastaajia pyydettiin arvioimaan millaiset eettisen toiminnan osa-alueet ovat tärkeitä tulevaisuuden näkökulmasta. Arvioinnissa hyödynnetyt eettisen toiminnan osa-alueet koottiin kirjallisuuskatsauksen ja tulevaisuustyöpajojen tuloksista.

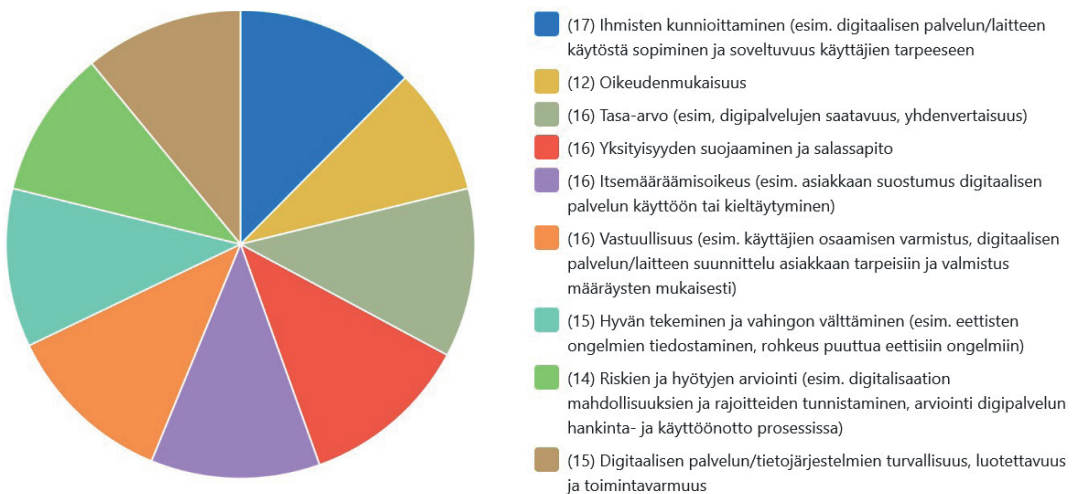
Tärkeimpinä osa-alueina pidettiin ihmisen kunnioittamista, tasa-arvoa, yksityisen suojaamista ja salassapitoa, itsemääräämisoikeutta sekä vastuullisuutta (kuvio 1). Vähiten pisteitä sai oikeudenmukaisuus. Valinnan perusteluissa (miksi valitut osa-alueet olivat tärkeitä, puuttuiko jotain merkityksellistä) keskusteluun osallistuneet kokivat listan olevan kattava. Toisaalta osa-alueiden tärkeyden arviointi koettiin vaikeana, koska kaikki osa-alueet nähtiin tärkeinä ja liittyvinä toisiinsa. Esimerkiksi ihmisen kunnioittaminen nähtiin ilmenevän ja mahdollistavan muiden osa-alueiden konkreettisen toiminnan. Kiinnostavana tietona haluttiin tietää osa-alueiden väliset korrelaatiot.

Onko yksityisyys kaupallisella toimijalla tallessa ja suojattuna ”ikuisesti”, jos kaikki terveyteen liittyvät taustat on pakko kertoa vakuutuksen saadakseen?

Toisaalta tuotiin esille miten eettisen toiminnan osa-alueet muuttuvat ajassa, esimerkkinä yksityisyyden suoja.

Arvostavatko esimerkiksi eri sukupolvet (myös tulevat) yksityisyyttä eri tavoin, ja jos, niin mitä surauksia sillä on?

Kaikki eettisen toiminnan osa-alueet eivät olleet yksiselitteisiä. Esimerkkinä nostettiin esille hyvän tekemisen ja vahingon välttämisen periaatteet. Se, millainen toiminta on hyvää ja millainen ei, voi olla vaikeaa, kun toimintaa tarkastellaan pitkän aikavälin tai erilaisista näkökulmista (hyve-etiikka, seurausetiikka).

Kuvio 1. Tulevaisuuden kannalta tärkeät eettisen toiminnan osa-alueet. Vastaajalla oli mahdollisuus valita useampi vaihtoehto.

Eettisten kysymysten nähtiin olevan yhteydessä **ihmisarvoon ja ihmisoikeuksiin**, joihin digitaalisuus tuo ennalta arvaamattomia ulottuvuuksia ja kysymyksen asetteluja. Luottamus ja oikeudenmukaisuus nähtiin tärkeinä ja niiden rapautuminen tuottaa puolestaan lisää ongelmia. **Oikeudenmukaisuus**-käsitteeseen toivottiin laajennusta käsittämään sekä horisontaalisen että vertikaalisen oikeudenmukaisuuden. Horisontaalisessa oikeudenmukaisuudessa samanlaisissa tapauksissa menetellään samalla tavalla ja vertikaalisessa oikeudenmukaisuudessa erilaisissa tapauksissa eri tavalla.

Digitalisaatio tuo uusia reittejä tarjota palveluja. Lainsäädäntö (tällä hetkellä) edellyttää ettei se saa olla ainut reitti palveluihin.

Luottamuksen lisäksi keskustelussa nostettiin esille **yksityisyyden suoja**, joka korostuu eri puolilla Suomea työskentelevien sote-ammattilaisten päästessä katsomaan kansalaisten sote-tietoja. **Tietosuojan ja -turvan** tärkeys korostuu ja siihen tarvittavaa osaamista tulisi lisätä ammattilaisten lisäksi myös kansalaisille. Anonymiteettiin perustuva verkkoasiointi voi madaltaa hoitoon hakeutumista. Tietojen läpinäkyvyys, jolloin kansalainen voisi avoimesti nähdä kuka hänen tietojaan on katsonut tai käsitellyt, lisääisi yksityisyyden suojan toteutumista. Läpinäkyvyys voisi toimia pelotteena ja väärinkäytöksestä tulisi seurata tuntuva rangaistus. Nähtiin myös, että Suomi voisi ottaa Virossa mallia eettisissä, luottamukseen ja läpinäkyvyyteen liittyvissä asioissa.

Luottamus haluttiin nostaa omaksi uudeksi osa-alueeksi, koska tekoälyn aikakaudella korostuu järjestelmän luotettavuus ja luottamus siihen, ettei asiakkaan tietoja käytetä väärin. Tekoäly mahdollistaa asiakkaasta kertyvän datan ja sen yhdistämisen, jolloin tietoa syntyy paljon aiempaa enemmän ja se tallentuu jonnekin, vaikka asiakas tämän kieltää.

Itsemääräämisoikeus nähtiin tärkeänä. Suostumusta kysyttäessä asiakkaalla on mahdollisuus myös kieltäytyä. Esimerkki asiakasryhmästä mainittiin ”sähköallergikot”. Tämä on tärkeää, koska on asiakasryhmiä, jotka eivät pysty/halua asioida sähköisissä palveluissa. Riskinä nähtiin henkilön ja asiakkaan valinnanmahdollisuuden kapeneminen esim. miten haluaa palvelua. Palvelun tuottajalla ja asiakkaalla voi olla eri näkemys siitä, mikä on hyvää palvelua. Monikanavainen palvelutarjonta tulee säilyttää ja ammattilaisen tulee osata arvioida asiakkaalle sopivin palvelukanava. Ammattilaisen tulee hallinta nämä kanavat ja niiden käytön.

Digitalisaatio tulisi nähdä välineenä, jota käytetään sopivaan käyttötarkoitukseen. Myös asiakkaiden ja kansalaisen **ohjaus** ja sen merkitys nostettiin esille:

Ohjauksella luomme turvallisuutta muutokseen.

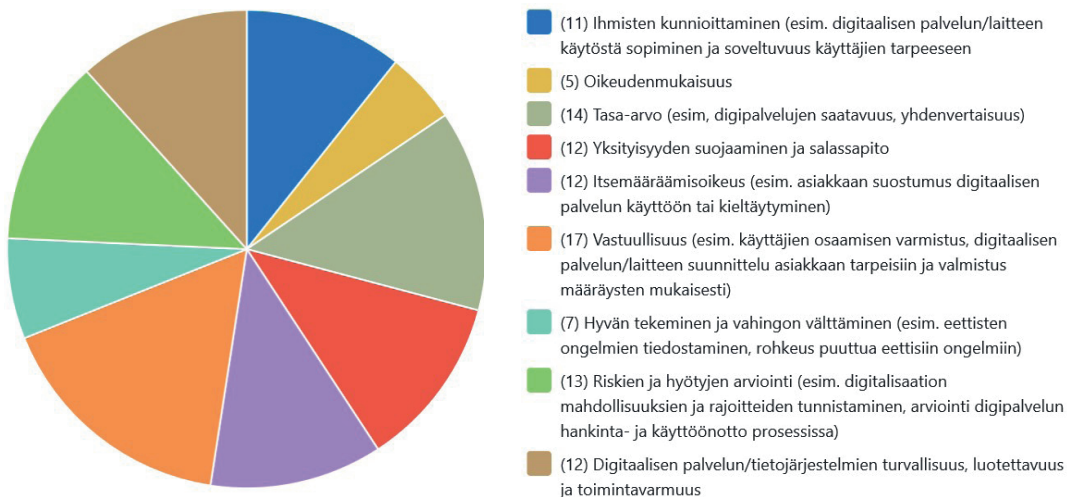
Ohjauksella myös vähennetään digitalisaation tuomaa eriarvoisuuden kuilua. Digitaalinen kuilu (digital divide) ilmenee tänä päivänä esim. mielenterveys- ja päihdeasiakkaiden ja ikäihmisten kohdalla. Tähän liittyvä keskustelu nähtiin moninaisena.

Keskustelussa nostettiin esille myös asiakkaiden mukaan ottaminen digitaalisten palvelujen/ laitteiden/sovellusten suunnitteluun heti alusta asti.

...työntekijöillä on mahdollisuus vallan käyttöön ja siksi päätöksen tekijöiden on tärkeää pohtia eettisiä kysymyksiä ennen toimintamallien kehittämistä ja käyttöönottoa.

Tulevaisuuden eettiset kysymykset ja haasteet

Seuraavaksi vastaajia pyydettiin arvioimaan millaisiin eettisiin kysymyksiin/haasteisiin tullaan tulevaisuudessa törmäämään digitalisoituvalla sote-alalla ja mihin eettisiin osa-alueisiin ne liittyvät (kuvio 2). Kolme eniten mainittua eettistä osa-aluetta olivat vastuullisuus, tasa-arvo sekä riskien ja hyötyjen arviointi. Vähiten ääniä sai oikeudenmukaisuus ja hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen.

Kuvio 2. Tulevaisuuden eettiset kysymykset eettisiin osa-alueisiin liittyen.

Vastaajia pyydettiin myös kuvaamaan miten tulevaisuuden kysymykset/haasteet voivat näyttäytyä konkreettisesti käytännön tilanteissa. Vastauksissa nostettiin esille digitalisaation tuomien haasteiden/riskien ja niiden välttämisen lisäksi hyötyjä ja hyviksi havaittujen ratkaisujen yhdenvertaisen saatavuuden varmistamisen onnistuneella teknologian käyttöönotolla. Digitalisaation tuomina myönteisinä asioina mainittiin esim. eri tavoin vammaisten ihmisten arkea (liikkuminen, kommunikaatio jne.) auttavat teknologiset ratkaisut, jotka ovat vahvistaneet osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta.

Uuden teknologian optimaalisen käyttöönoton nähtiin onnistuvan rajattujen kokeilujen, seurannan ja niistä oppimisen tuloksena. Tieto syntyy siitä mitä uudet toimintamallit ja teknologia edellyttävät ja missä ovat niiden mahdolliset ongelmat (sovellusten sisällöllinen relevanssi, käyttökelpoisuus, oikeellisuus). On tärkeä tiedostaa sovellusten laajempi merkitys organisaatiolle ja koko palvelun muotoutumiselle. Monialainen kehittämistyö, johon asiakkaiden osallistuminen mahdollistetaan, nähtiin tärkeänä. Seuraavaan taulukoon on koottu keskustelussa esiintuotuja eettisiä haasteita (taulukko 1).

Taulukko 1. Eettisten haasteiden kuvaus eettisen toiminnan osa-alueittain

Eettisen toiminnan osa-alueet	Eettisen haasteen ilmeneminen
Ihmisten kunnioittaminen (esim. digitaalisen palvelun/laitteen käytöstä sopiminen ja soveltuvuus käyttäjien tarpeeseen)	<ul style="list-style-type: none"> • Teknologisia ratkaisuja kehitettäessä asiakkaan osallisuus ja mielipiteiden kuunteleminen voi olla näennäistä ja epäeettisellä tavalla toteutettua.
Tasa-arvo (esim. digipalvelujen saatavuus, yhdenvertaisuus) Oikeudenmukaisuus	<ul style="list-style-type: none"> • Miten varmistetaan hyviksi havaittujen digitaalisten palvelujen/ ratkaisujen yhdenvertainen saatavuus tulevaisuudessa? • Eriarvoistumisen vaara – kansalaiset eivät ole yhdenvertaisessa asemassa digipalvelujen käyttäjinä.
Itsemääräämisoikeus (esim. asiakkaan suostumus digitaalisen palvelun käyttöön tai kieltäytyminen) Yksityisyyden suojaaminen ja salassapito	<ul style="list-style-type: none"> • Voiko asiakas valita haluaako hän käyttää digitaalisia palveluja? • Asiakas ei halua jakaa tietoja sote-palvelujen järjestäjille. • Säilyykö ihmisellä oikeus aidosti päättää omista tiedoistaan ja siitä kuka niitä käyttää ja mihin tarkoitukseen, kun tietoja esim. annetaan tekoälylle palvelujen kehittämiseen. • Yksityisyyden suoja ja oikeus omiin tietoihin on vaarassa kadota, esim. omien genomitietojen antamisen jälkeen niitä on vaikea saada pois tietovarannosta ”poolista” tai halutaan omia geenitietoja käytettävän omaan hoitoon, mutta se ei onnistukaan, koska ei ole annettu lupaa omien tietojen tallentamiseen yhteiseen käyttöön. • Datan omistajuuteen liittyvät kysymykset.
Vastuullisuus (esim. käyttäjien osaamisen varmistus, digitaalisen palvelun/laitteen suunnittelu asiakkaan tarpeisiin ja valmistus määräysten mukaisesti)	<ul style="list-style-type: none"> • Osaamisen haasteet digitekologian kehittyessä.
Luottamus	<ul style="list-style-type: none"> • Luottamus digitaalisia laitteita kohtaan. • Terveystieteiden ammattilaisen luottaminen asiakkaan tuottamaan tietoon. • Asiakkaan luottamus (hyväksyntä, sitoutuminen) digitaalisen palvelun pohjautuessa tekoälyyn. • Luottamus siihen, miten omia tietoja käsitellään, säilytetään ja hyödynnetään saattaa horjua. • Millaisia seurauksia on, jos luottamus menetetään tai kun tietoja käytetään väärin.

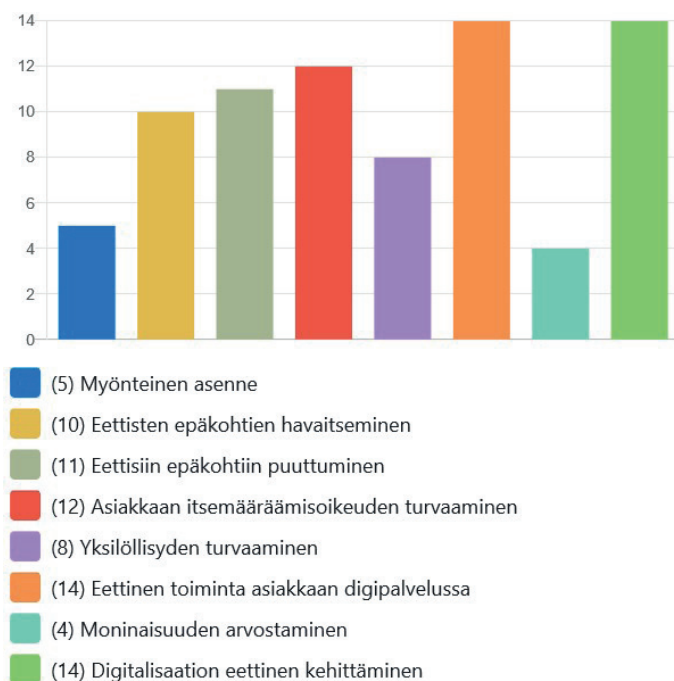
Eettisen toiminnan osa-alueet	Eettisen haasteen ilmeneminen
<p>Hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen (esim. eettisten ongelmien tiedostaminen, rohkeus puuttua eettisiin ongelmiin)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tietojen väärinkäyttö: Vaarana, että työnantajat ja vakuutusyhtiöt hyödyntävät ihmisten terveys/sairausdataa yksilöä vastaan (esim. jos he kantavat riskigeenejä), esim. maksattamalla korkeampia vakuutusmaksuja tai käyttämällä kertynyttä/säilöttyä tietoa esim. kansalaisten luokitteluun, etnisiin puhdistuksiin tai muuten heitä vastaan valtion toimesta. • Teknologian arvioinnin (mikro-, meso- ja makrotaso) uudet tasot: AI pohjaisten sovellusten käyttö päätöksenteon tukena (esim. arvioida AI:n tuottama tieto, algoritmin laatu ja tulosten esittäminen vertailukelpoisia indikaattoreita käyttäen). Kansallisella tasolla arvioidaan tietojen turvallisuutta, käyttöön liittyvää sääntelyä, vastuukysymyksiä ja datan omistajuutta. • Vastuu kysymykset: Kenen vastuulla on, jos esim. keinoälyyn pohjautuvan palvelun seurauksena tapahtuu potilasvahinko (algoritmin kehittäjällä, palvelun käyttäjällä, jolla onkin osaamisvajetta palvelun käyttöön, sote ammattilaisella vai sote-palvelujen tuottajalla) • Valvontaan liittyvät kysymykset, esim. digitaaliset sovellukset, joita ei lasketa lääkinällisiksi laitteiksi: esim. miten toimitaan, kun sote-ammattilainen suosittelee asiakkaalle luotettavaksi uskomaansa sovellusta asiakkaan oman terveyden edistämiseen ja sovellus aiheuttaakin asiakkaalle jonkinlaista vahinkoa.
<p>Riskien ja hyötyjen arviointi (esim. digitalisaation mahdollisuuksien ja rajoitteiden tunnistaminen, arviointi digipalvelun hankinta- ja käyttöönotto prosessissa)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Digitalisaation suunnittelussa ja toteutuksessa mennään teknologia edellä: Pohditaanko mihin digitalisaatio soveltuu ja mitkä ovat sen rajat? Toteuttaako digitalisaatio haluttua eettistä palvelua ja hoitoa käytettävyyys huomioiden?
<p>Digitaalisen palvelun/ tietojärjestelmien turvallisuus, luotettavuus ja toimintavarmuus</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Eettisen digitalisaation soveltamisen haasteet sote-alalla: Eettiset koodistot ovat erilaisia eri kulttuureissa – Voiko muualla ohjelmoidun tekoälyn eettiseen päätöksen tekoon luottaa Suomessa ja sote-alalla. • Miten varmistetaan ettei algoritmi syrji ihmistä tai tee aiempaa voimakkaammin itseään toteuttavia ennusteita tai virheitä? • Tekoälyn vinoutuneen tai puutteellisen datan vaarat ja uudet tilanteet. Esim. halutaan ratkaista jonkin harvinaisen sairauden hoito algoritmeja hyödyntäen. Tähän tarvitaan dataa kyseistä sairautta sairastavalta henkilöltä ja henkilö ei halua luovuttaa dataansa yhteiseen käyttöön. Miten tässä tilanteessa toimitaan ja mitkä tilanteet voivat olla seurauksena?

3.2 EETTINEN OSAAMINEN JA SEN KEHITTÄMINEN KORKEAKOULUISSA JA TYÖELÄMÄSSÄ

Eettinen osaaminen on herkkyyttä kuulla ja ymmärtää toista ihmistä. Eettisen osaamisen perustana ovat empatia, rehellisyys ja luottamuksellisuus. Eettinen osaaminen on lähimmäisen kunnioittamista, ihmisen ja hänen elämänsä näkeminen aina arvokkaana sekä kyky vastavuoroisuuteen. Eettistä osaamista on, että ammattilainen noudattaa työssään sekä lainsäädäntöä että yleisesti hyväksytyjä eettisiä periaatteita. Keskeistä on kyky tunnistaa eettisiä ongelmia samoin kuin tiedostaa oman toiminnan vaikutuksia toisiin ihmisiin. Eettiseen osaamiseen edellytetään myös riittäviä eettisen päätöksenteon taitoja sekä halua toimia eettisten periaatteiden mukaisesti. Edellä mainittujen lisäksi osaamiseen sisältyy myös vastuu työn laadusta ja asiakkaan kunnioittamisesta sekä kyky tehdä moniammatillista yhteistyötä. Näin ammattietiikka ja eettinen osaaminen sosiaali- ja terveysalan työssä perustuvat sekä arvojen sisäistämiseksi että ammatilliselle tiedolle ja osaamiselle.

Tärkeät eettisen osaamisen alueet sote-alan digitalisoituessa

Osallistujia pyydettiin arvioimaan mitkä etiikan osaamisalueet koettiin tärkeimmiksi valmiiksi annetuista eettisen osaamisen alueista. Kolme eniten ääniä saaneista osaamisalueista olivat eettinen toiminta asiakkaan digipalveluissa, digitalisaation eettinen kehittäminen ja asiakkaan itsemääräämisoikeuden turvaaminen. Vähiten ääniä saivat moninaisuuden arvostaminen, myönteinen asenne sekä yksilöllisyyden turvaaminen.

Kuvio 3. Tärkeimmiksi koetut etiikan osaamisalueet sote-alan digitalisoituessa (eettisen osaamisen alueet ovat tulleet esille SotePeda 24/7-hankkeen järjestämissä tulevaisuustyöpajoissa).

Keskustelussa nostettiin esille, että sekä kansalaisen että ammattilaisen osaaminen on vielä heikkoa liittyen digitalisaatioon ja sen tuomiin muutoksiin (kansalliset tutkimukset). Keskustelussa nostettiin esille myönteisen (ammattillisen) asenteen merkitys eettiseen toimintaan asiakkaan palvelussa ja työssä. Myönteinen asenne auttaa hakemaan eettisesti kestäviä ratkaisuja havaittuihin epäkohtiin.

Seuraavaan on listattu osallistujien esille tuomat eettisen osaamisen alueet, jotka annettua listasta puuttuivat:

- » lainsäädäntöosaaminen sotealan digitalisaatioon ja etiikkaan liittyen
- » asiakkaan kokonaistarpeiden ja palvelun näkeminen ytimenä, vaikka se teknisesti toteutetaan digitaalisena palveluna
- » teknologian käytön käyttötarkoituksen ymmärtäminen myös eettisestä näkökulmasta
- » toisen kunnioittaminen ja arvostaminen (asiakkaat, ammattilaiset; esim. huolimatta siitä osaako tai haluaako asiakas tai ammattilainen hyödyntää digipalveluja)
- » eettisten kysymysten tiedostaminen: esim. asiakkaan näkökulmaan liittyen (yksilöllisyys, tietoturva, hyötyyn ja seuraamuksiin liittyvät näkökulmat)
- » digitaalinen kohtaaminen eettisten periaatteiden mukaan (ihmisarvon kunnioitus, itsemääräämisoikeus, inhimillisyys)
- » erilaisuuden ja erilaisten ihmisten eettinen kohtaaminen
- » epäkohtien tunnistaminen digitaalisissa palveluissa
- » eettisten asioiden esiin nosto
- » eettinen toiminta (esim. kun havaitaan puutteita kehittyneissä palveluissa)
- » eettisten periaatteiden mukainen toiminta palvelujen digitalisoituessa ja eri palveluiden tarjoamistavoissa
- » digitalisaation johtamisosaaminen (eettisten riskien esille nostaminen, työntekijöiden rohkaisu eettisten riskien esille nostoon)
- » ammattilaisten vastuiden tiedostaminen ja ymmärtäminen
- » neuvonta ja ohjausosaaminen (huomioidaan eettiset kysymykset asiakkaan näkökulmasta, haavoittuvassa asemassa olevat asiakkaat, tunnistaa asiakasryhmät, jotka eivät osaa, pysty tai halua käyttää digipalveluja ja kohdata heidät)

Eettisen osaamisen kehittämisen tavat

Eettisen osaamisen kehittäminen niin koulutuksessa kuin työelämässä nähtiin tärkeänä. Eettisen osaamisen kehittämisessä ja käsitteen määrittelyssä tulisi huomioida jatkuva päivittäminen digitalisaation nopean kehityksen vuoksi.

Keskusteluun osallistuneita pyydettiin pohtimaan, mitä eettistä osaamista digitalisaatio edellyttää ja miten osaamista tulisi kehittää vastaamaan tulevaisuuden digitaalisen työelämän vaatimuksia ja haasteita.

Eettisen osaamisen kehittäminen tulisi olla mukana kaikessa punaisena lankana kuten asiakkaan opastuksessa, uusien teknisten laitesovellusten käytössä, reflektoinnissa, kaikissa opintokokonaisuuksissa ja opetussuunnitelmissa. Ei irrallisena omana kokonaisuutena.

Sote-organisaatiossa eettinen osaaminen pitäisi nostaa yhdeksi kehittämisalueeksi, jota opettaa siellä, siitä puhutaan ja se tulee joka päiväisessä työssä läpinäkyväksi toiminnaksi.

Erityisesti keskustelussa nostettiin esille koulutuksen sisältöjä, jotka tulisi koulutuksessa huomioida. Yhtenä asiana on tunnistaa ne asiakasryhmät, jotka eivät osaa, pysty, halua käyttää digipalveluja. Esille tuotuja asiakasryhmiä olivat maahanmuuttajat tai turvapaikanhakijat, joilla ei ole vielä sosiaaliturvatunnusta, tai suomen kielen lukutaito ei riitä palvelujen käyttöön, vammaisuuden eri muodot (esim. näköelinsairaudet, erilaiset keskittymisvaikeudet) ja syrjäytymisuhan alla olevat nuoret. Heille tulisi turvata ns. perinteisesti tuotetut palvelut.

Toisena asiana tuotiin esille kriittisen ja laajan eettisen keskustelun tarve digitalisaatiosta ja digipalveluista (hyvät asiat, asiakkaan valinnan vapaus suhteessa digipalveluihin, teknologian merkitys ja kuka sen määrittelee, teknologian käyttötarkoituksen ymmärtäminen). Teknologian rooli ”renkinä” tulisi varmistaa.

Ettei renki muutukin pian isännäksi.

3.3 EETTISEN TOIMINTAMALLIN TARVE JA KEHITTÄMINEN

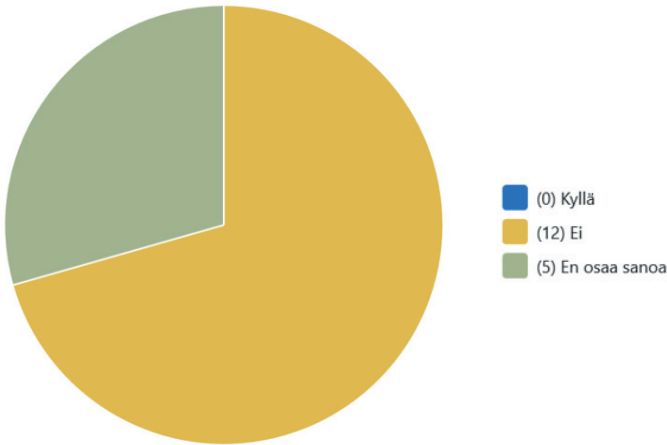
Sote-alan digitalisaation myötä aiemmin toimintaa ohjaavat ohjeet ja toimintamallit vaativat niiden uudelleen tarkastelua ja tarpeen uudelleenlaiselle eettiselle toimintamallille. Eettisen toimintamallin käsite on tullut esille esimerkiksi valtioneuvoston kanslian julkaisussa ”Tekoäly viranomaistoiminnassa”. Siinä eettistä toimintamallia on tarkasteltu yhdeksän kysymyksen kautta. Eettistä toimintamallia suunniteltaessa sen lähtökohdiksi voidaan esittää etiikan ja eettisen pohdinnan kannalta seuraavia näkökulmia, ominaisuuksia ja taitoja (Rest 1994¹):

- » eettinen herkkyyys
- » moraaliseettinen ongelmanratkaisu
- » eettinen motivaatio
- » eettinen toimeenpanotaito

¹ Rest, J. R. 1994. Background: Theory and Research. Teoksessa J.R. Rest & D. Narváez (toim.), Moral development in the professions: psychology and applied ethics. New Jersey: Erlbaum. 1-26.

Sosiaali- ja terveysalan työssä ja koulutuksessa tarvitaan uudenlaista eettistä toimintamallia, joka ottaa huomioon yhä digitalisoituvamman toimintaympäristön, tekoälyn kehittymisen ja monitoimijuuden näkökulman. Osallistujilta kysyttiin, onko toimintamallille tarvetta ja mitä sen tulisi sisältää.

Yli puolet vastaajista oli sitä mieltä, että sote-alan digitalisaatioon liittyviä eettisen toiminnan ohjeita ja toimintamalleja (kansainvälisiä, kansallisia, alakohtaisia, organisaatiokohtaisia) ei ole riittävästi tarjolla (kuvio 4). Perusteluissa todettiin, että ohjeistukset ovat hajallaan ja vielä kysymys-tasolla, hankalasti löydettävänä ja varsinkin suomenkielistä ohjeistusta on vähän saatavilla.

Kuvio 4. Eettisen ohjeistuksen riittävyys.

Useat vastaajat toivat esille tarpeen tarkemmista digitalisaatioon liittyvistä eettisistä ohjeistuksista, joita tarvitaan käytännön työhön eri tasoille ja toimintoihin. Lisäksi toivottiin, että ohjeet koottaisiin perustelluksi kokonaisuudeksi, jolloin olemassa oleva tieto olisi helpommin löydettävissä. Ohjeistusten ja toimintamallien kehittämisessä tulisi huomioida niiden jatkuva kehittäminen ja ennakointinäkökulma, mikä tuo omalta osaltaan haasteen niiden päivittämiseen.

Olisi varmaankin tarpeen koota olemassa olevaa tietoa jotenkin helpommin löydettäväksi, mutta tuntuu siltä, että digitalisaation ja teknologian jatkuvasti kehittyessä toimintamalleja ja ohjeita täytyy jatkuvasti kehittää samaan tahtiin tai oikeastaan ennakoiden.

Eettistä toimintaa ja sen mallintamista koettiin tarvittavan kaikilla tasoilla. Toimintamallin merkitys kasvaa, kun päätöksenteko annetaan automaattisten prosessien vastuulle. Eettinen toimintamalli nähtiin tarpeellisenä palveluiden suunnittelussa, järjestämisessä, tuottamisessa ja arvioimisessa sekä palvelua tukevien teknologioiden suunnittelussa, määrittelyssä ja toteutuksessa.

Eettiseen foorumiin osallistujia pyydettiin tuomaan esille ajatuksia eettisestä toimintamallista. Eettisen toimintamallin toivottiin olevan viitekehysmäinen, jossa konteksti

otettaisiin huomioon ja asiaa käsiteltäisiin työyksikön/organisaation tehtävän työn ja sen edellytysten/vaatimusten kautta. Eettisessä toimintamallissa tulisi tarkastella etiikkaa myös laajemmin yhteiskunnallisesta näkökulmasta, yhteiskunnan arvoista ja valinnoista, joita toteutetaan yhteiskunnan eri sektoreilla kuten sosiaali- ja terveydenhuollossa. Eettisen toimintamallin toivotaan tuovan näkyviin erilaisiin valintatilanteisiin liittyviä eettisiä kysymyksiä ja mahdollistavan seurauksien arvioinnin erilaisten arvojen näkökulmasta sekä näistä käytävän keskustelun ja läpinäkyvän päätöksenteon.

Mallin tulisi mahdollistaa ja tehdä suhteellisen yksinkertaiseksi pohtia erilaisiin tilanteisiin liittyviä tämänkaltaisia kysymyksiä sekä arvioida toiminnan seurauksia erilaisten arvojen näkökulmasta sekä mahdollistaa näistä käytävä keskustelu ja transparentti päätöksenteko.

4 Pohdintaa

Eettisen foorumin pohdinnoissa konkretisoitui se, että tulevaisuuden sote-alan digitalisaatioon liittyviä eettisiä kysymyksiä tulisi tiedostaa myös käytännön työssä tänä päivänä. Eettiset kysymykset liittyvät mm. digitaalisten palvelujen suunnitteluun ja toteutukseen, palvelujen käyttäjiin, teknologian turvallisuuteen ja laajemmin erilasiin riskeihin ja uhkakuviin.

Eettinen osaaminen ja sen kehittäminen nähtiin tärkeänä ja sen tulisi olla mukana kaikessa toiminnassa punaisena lankana. Eettinen osaaminen on osa jokaisen kansalaisen elämää ja työtä. Sen tietoinen pohdinta ja kehittäminen mahdollistaa ihmisenä kasvun ja kehittymisen. Eettinen osaaminen on kaikkien ammattien ydintä riippumatta työalasta. Digitaalisaation hyödyntäminen sote-alalla tuo uusia eettisen osaamisen painopisteitä, jotka tulee huomioida koulutuksessa ja työelämässä.

Eettisen toimintamallin suunnittelu nähtiin tärkeänä ja tarpeellisena. Koottua tietoa etiikan eri ohjeistuksista nimenomaan digitalisaatioon liittyen toivottiin. Toimintamallilta odotetaan konkreettisuutta ja käytännönläheisyyttä sekä yhteiskunnallisen näkökulman huomioimista. Tämä herättää kysymyksen siitä, mitä on digietiikka?

Virtuaalinen, monitoimijainen eettinen foorumi palveli kehittämistyötä, jota SotePeda 24/7-hankkeessa tehdään. Fasilitaattoreiden näkökulmasta voi todeta, että dialogi eettisten kysymysten äärellä palveli myös osallistujia – jakaminen synnytti uusia kysymyksiä ja pohdintoja, teki eettisen toimintamallin tarpeen näkyväksi.

Yhteistyö kansallisten toimijoiden kanssa on välttämätöntä eettisen toimintamallin kehittämiseksi. Se ei myöskään tule valmiiksi yhden hankeprosessin aikana, vaan edellyttää pitkäjänteistä yhteistyötä, joka on nyt hienosti käynnistynyt. Kansalliset toimijat VTT, THL, ETENE, HOTUS, SoteDigi-yhtiö, Soste, Sitra, UEF ja sosiaalialan osaamiskeskus,

sekä alueelliset toimijat sosiaali- ja terveydenhuollon julkiselta, yksityiseltä ja kolmannelta sektorilta Pohjois-Karjalan, Etelä-Karjalan, Hämeen ja Oulun alueelta ovat vaikuttajia tässä keskustelussa. Mukaan tarvitaan myös ammattiliitot toimijoina jatkossa. Tähän tarvitaan myös kansainvälistä yhteistyötä ja foorumeita, mikä edellyttää uusia keskustelun avauksia ja verkostoja.

Eettinen johtaminen on inhimillisen, oikeudenmukaisen ja kestäväen työelämän mahdollistaja kaikilla työaloilla. Senpä vuoksi johtajuus ja johtaminen on keskeinen kehittämisen kohde jatkuvassa muutoksessa. Eettinen johtaminen edellyttää erityisesti eettistä herkkyyttä, jotta päätöksenteko palvelisi oikeasti ihmistä jatkuvasti muuttuvissa palvelujärjestelmissä. Ihmisten ja asioiden johtamisen rinnalla on selkeästi digitalisaation johtaminen, mikä edellyttää yhteistä, monialaista pohdintaa työelämän toimijoiden, kouluttajien, kehittäjien ja tutkijoiden kesken.

Virtuaalisen eettisen foorumin koontina voidaankin esittää uusi kysymys osallistujille: Miten toivot keskustelun jatkuvan eettisestä toimintamallista ja tulevaisuuden eettisistä kysymyksistä kansallisesti ja kansainvälisesti?

Kiitokset kaikille SotePeda-hankkeen virtuaaliseen eettiseen foorumiin osallistujille.

